

ЛИДИЈА ТОМИЋ

ПЕСИМИЗАМ У ВЕЧЕРЊИМ ПРИЧАМА ДУШАНА ЂУРОВИЋА

Песимизам у прози је особена раван литерарне структуре, карактеристична ознака погледа на свијет, специфична визија свијета и емоционални аспект у обликовању ликова. Деструктивни и нихилистички моменти у теми егзистенције су у функцији песимистичке слике постојања.

Епистемолошка утемељеност песимизма у умјетнички поступак се може размотрити ако прихватимо теоријску мисао да се „при сваком приповедном чину репродукује темељна структура сазнајног чина”. Песимизам књиге *Вечерње приче*, сугериран у наслову приповиједака, обједињен је низом мотива елементарно-судбинске и друштвено-историјске условљености постојања. Ђуровићев свијет дјела носи трагично осјећање свијета и слика је људског страдања, пораза и недовољности.

Вечерње приче (1989) су објављене у Сарајеву, у завршној фази Ђуровићевог књижевног развоја. Двадесет и четири приче обликују људске судбине у времену рата и послије њега, у просторно разуђеном оквиру Црне Горе и других мјеста (Београд, нпр.). Хронотоп простора и времена у њима не одудара од традиционалног оквира у приповиједању људских судбина, али се, због нијанси у обликовању мотива рата и ратног времена, може говорити о новини. Реалистичко приповиједање трагичних судбина, негативних и изопачених ликова, проширено је сатиричним темама из савременог живота, посебно мотивом власти и обликовањем апсурдних ситуација и стања јунака. Приче о страдању и патњи развијају мотиви зла у теми прошлости и савременог доба, у егзистенцијално промјенљивој и најчешће поразној визији постојања.

Приповјетке с ратном тематиком су мотивима више везане за рад, него што је ратна тематика њихов избор. Атипичност обликовања мотива рата је у томе што је у неким причама рат узроковао судбину јунака, у другима је мотив рата оквир за приповиједање драматичних

ситуација. Да је тема рата у функцији приповиједања људских судбина показује употреба имена јунака у наслову прича („Чавка”, „Мала Ли”, „Паша”, „Бојана”, „Вуле”). Упућеност на лик, више него на догађај, показује да Ђуровић, у реалистичком умјетничком поступку, редукује слику рата у корист људских драма, њим узрокованих. Тема рата се развија у контексту лика – предмета приказивања и у ретроспекцији ратних околности које су детерминисале живот ликова („Раји”, „Звезде”). У приповиједи „Мој сусед”, позиција лика у миру демистификује живот јунака у рату.

Круг приповиједака с темом власти и мотивима из Ђуровићу савременог друштвеног амбијента („Тишина”, „Народни човек”, „Кроз кључаоницу”, „Државни зуби”, „Есеј о магли”, „Човек је најлепши цвек”) обликоване су сатиричним умјетничким поступком. Једноставне ситуације јунака се гротескно трансформишу у своју супротност деформацијом и обезличењем људских врлина.

Посебан круг приповиједака у *Вечерњим причама* везује опсесивна тема земље („Ситари крај”, „Језеро”, „Земља”, „Сеоба”), а дио њих је посвећен мотиву жене („Манда”, „Жена у црнини”, „Здравница”, „На њлажи”), с више и мање развијеном карактеризацијом женских ликова.

Референцијална стварност слике свијета у Ђуровићевим причама је очувана. Драматичне и тешке судбине јунака у рату, породици, друштву, су испуњене трагиком постојања. Песимизам слике свијета у њима није метафизичка категорија, већ реалност егзистенције. У чему је карактеристика трагичног? Прво, у избору мотива (случаја) у животима јунака и у естетској симболизацији трагичног стања ликова. Метафоричка вриједност песимистички означеног лика – нпр. „чавке”, у истоименој причи, подразумева касније развијену, реалистички грађену причу о трагедији једне породице. Симболизација несрећне мајке сликом „чавке” шири поље предметности. Симболични мотив сједињује семантички развијен свијет јада, бола и патње. Индивидуализација лика је у функцији те слике. Марија је „увек у црнини и забрађена тако дубоко да јој се један део мараме надвијао напред толико да је личио на кљун који сакрива цело лице” (с. 5). Идентификација метафоричке слике и лика је двострука. Лик се сам идентификује с њим („...она је знала да је тако називају, и не само што се није бунила него је у себи говорила како јој то име потпуно одговара, јер што би она сад могла бити друго него то”), а потом се, та идентификација остварује замјеном имена знаком („Није Чавка у чистој памети.”). Ретроспекција у обликовању цјелине лика изграђује њен породични и социјално – друштвени аспект. У позадини мотива мајке је мотив деоба, али се идеолошка равна подјела потискује у приповиједању породичне трагедије. Сукоб идеологија је ван видокруга јунакиње, али је у судбини подијелене браће мотив деоба значајан, потиснути садржај трагичних

раскола. У центру приповиједања је мотив туге, лудила, бола и на необичан начин уметнуте вјере да се Јово и Андрија неће убити. Моделовање лика остварује више јунака („Људи су говорили... мислили и говорили...”, с. 6) и приповједач, сам. Казивања неименованих ликова (Црногораца) у равни нарације („он је шиљао новаца”, за оца породице) или у дескрипцији („руменили су се у образима као јабуке и расли као јабланови”, с. 6) упућују на говор завичаја. С преласком на унутрашњу перспективу приповиједања и на поглед јунакиње изнутра („О њима је мислила и причала непрестано, дању и ноћу их тражила својим мислима и својим страхом и унутрашњим очима гледала као кроз сумаглицу, час овде, час онде, да би их нашла”, с. 8), песимизам се остварује понављањем („Један против другог! Један против другог”!, с. 9), наглашавањем мотива бола („То је онај бол који је чини страшно и неповратно несрећном и разапетом”, с. 9) и синонимским поистовјећењем живота и „мучилишта”. Песимистичка симболизација лика на почетку приповијетке аналогна је дескрипцији ноћи и махнитости „црног урагана”.

„Мала Ли” и „Вуле” су кратке приче о дјевојчици Милици и напуштеном оцу Вулу. Трагична судбина јунака детерминисана је погибијом оца у рату у првој и немилосрдним одбацивањем оца, после рата, у другој причи. Временска перспектива садашњег и прошлог тренутка у животима јунака укршта два мотива – стихију рата и стање јунака узроковано ратом. Тема страдања се одвија у спасавању дјетета из набујале ријеке и поразним сусретима оца и сина. И у једној и у другој причи приповиједач сажима догађаје и кратким епизодама („Пре три дана се то догодило, и то је некако страшно дуго и страшно кратко време”, с. 37) усредсређује се на један, централни приказ. Послије година избјеглиштва („Доста је било четири године његовог страдања и мучења као избеглице”, с. 37) и смираја, Огњен, отац породице, је поново у бјекству. Спасавање дјевојчице је супротно трагичној судбини оца и због срећног исхода тешко је оправдати песимистичка својства слике свијета. Но, она су присутна у неиспуњеним жељама јунака („Не плачи Мала Ли, не тугуј, брзо ћемо се ми вратити у наше мјесто, опет ћемо живјети добро, купићу ти лијепу хаљину, и ципеле” с. 36), у пустоши рата и мистичном страху од природе („Хватао га је страх не само од непријатеља него и од реке, набујале и помахнитале од великих киша, којој снагу и страшан изглед дају брда, планине, равница и густе црни облаци када се пролију.” с. 37). Контраст визије у „причи о животу који их чека” (с. 38) и слике Мале Ли у чамцу („изгледала је као сеоска сиромашна свећа”, с. 38) поларизује и раздваја мотиве добра и зла. Смрт Огњена и веслача Витка је дуг ратној стихији, из које, у алегориској слици застрашујуће ријеке, Малу Ли отрже мајка („... једна жена, без речи, разјарена као звер, пливала је и жустро секла мутну и хладну реку...” с. 40). „Безумна храброст” је једина особина мајке и

њено јављање у драматичној ситуацији, без ближег одређења лика, иницира неизвјесност теме опстанка.

Да је живот у Ђуровићевим причама испуњен муком и губитништвом видимо и у причи о Вулу или причи о напуштености, самоћи и узалудности постојања. Удвајање лика у перцепцији бившег и садашњег тренутка у животу јунака („Некада се Вуле сваком годишњем добу радовао, али откад се рат завршио, ... поглед је окренуо ка својој унутрашњости и ка ономе што је од њега направило другог човека, који није више Вуле”, с. 95) развија се до трагичног епилога. Трагични раздор оца и сина мотивише сировост мотива мржње („Не вриједи то сада ништа: „Зоране! Сине! Кажи гдје си био за вријеме рата”, с. 95) и таква мјеста умањују умјетничку снагу трагичног неспоразума. Драмму јунака приповједач обликује алегоријском сликом („Вјетрови су дували, сине, страшни луди вјетрови, они су носили људе као перца на једну или на другу страну, често онамо куда они нису жељели. Они су и тебе и мене понијели тако, али сад... сада”, с. 96) и унутрашњим, интуитивно-искуственим казивањем („Двије ријечи... Могу бити страшније од два гроба”, с. 97 или „Мржња дуго траје! Од тог проклетог злопамћења сви болујемо, чак и онда када је у питању отац и син”, с. 99). Приповиједање трагичне судбине лика у судару прошлог и новог доба фокусира тему пролазности („Али, зар не може – макар за тренутак – да помисли: да ће и онај његов синчић имати своје време и да то време неће бити његово, Зораново, време. Ништа није вечно. И нека није, само да људи не носе отров у души...”, с. 99). Поређење лика с хладним потоком („који лагано и слепо мили испод земље и у том слепилу се губи некуд кроз мрак”) кулминира негативним, песимистичким чином – паљењем куће и огњишта. Сцена ватре и пожара је сагласна егзистенцијалној слици „тешког и мучног живота”.

Недовољност постојања у Ђуровићевим причама покреће и позитивни активизам јунака. Потреба спасења из ситуације зла доводи јунаке у икушења различитог типа. У причи „Звезде” Марко Ивић страда помажући затвореницима да с острва препливају до обале. Спремност на жртву је особина Ђуровићевих јунака, посебно апострофирана у умјетнички мање успјелој алегорији родољубља у причи „Паша”. Вучјак, с антропоморфним особинама човјека, не прихвата љубав и пажњу окупатора. Алегорија је исувише директна („У почетку ми је било врло драго што пркоси и што је непомирљив према окупатору..., с. 19) и естетски скривено значење је тим начином умањено. Честа употреба ријечи „страшно” – у дилеми власника („То значи издати ту дивну и верну животињу и предати је у руке ономе кога је он мрзео. Страшно! Заиста страшно!, с. 23), у прилошком одређењу начина живота („Ја и Лула смо страшно гладовали, с. 22) и карактеризацији рата („страшно нечовечан рат”, с. 21) показује да писац, понекад, фабулизује морални аспект борбе наглашавањем особина предмета приказивања јед-

ном ријечју. Таквих мјеста је мало у Ђуровићевом приповиједању, као и директне сугестије у рецепцији „лика” („Паша је био диван лепотан, али он није био од оне племените пасмине европских вучјака. Европу није могао да издржи. Нити је Европа могла да промени његову ћуд! Није могао да поднесе сунце Италије и лијепи Римини...”, с. 27).

Разумијевање зла у причи „Бојана” („И опет биг га убио! Толико је био зао човјек да бих га и сад убио! Кад би он живио, то би била казна за људе... би, казна...”, с. 198) и размишљање „умоболног професора” о животу у „Есеју о магли” („Човјек самоме себи изгледа час трагичан, час комичан, час смијешан, а час јадан и убог...”, с. 173) развија метафору „врзиног кола” (с. 174) у којем јунаци Ђуровићевих прича живе између стварности и привида, халуцинација и „горке лакрдије”, (с. 198). Ђуровић успијева да обликује те нијансе прекидањем реалистичке наратије психолошки узбурканим током подсвијести. Симболизацију стања јунака постиже и лирски суптилном дескрипцијом природе и завичаја. Судбине јунака се у мотивима патње, незадовољства и смрти, у теми рата, семантички везују с мотивима невремена, јесени, ноћи... Сагласје атрополошке и натуралистичке слике постојања постиже непосредан и општи знак песимистичке визије свијета.

У сатиричној пројекцији људских недовољности, у причама „сатиричног начина” – *Мој сусед*, *Тишина*, *Народни човек*, *Ђавоља прича*, *Кроз кључаоницу*, *Државни зуби*, *Човек је најлепши цвет* – дошло је до спајања трагичног аспекта мотива преваре, лажног представљања, дволичности, експлоатације државне имовине, привилегија власти и напредовања у служби с ироничном пројекцијом људских слабости. Тематска основа деградираних вриједности мотива власти, истине, правде, достојанства обликована је приповиједањем парадокса. Негативна слика власти и друштвених односа развијена је гротескном и хуморном карактеризацијом ликова. Данко из приче „Мој сусед” је „глумац-трагичар”, „преварант” и „заслужни човјек”. Његов тајанствени живот (на улици је инвалид са штакама) разобличавају негативна својства ироничне слике – „мајстор речи”, „лисица”, „поткожњак”. Морална деградација лика завршава се гротескном деперсонализацијом тијела („Тада би се иза врата прво појавили штапови, један па други, а за њима ташна, па онда он, некако појединачно и у деловима: глава, руке, рамена и груди, а после остало, али би на улици сви ти делови, опет, представљали једну целину, једну вољу и један покрет”, с. 60). Иронија афирмативне стране лика – угледног грађанина и поразне слике скривеног идентитета (у рату је носио њемачку униформу и звао се Рудолф), сатирично пројектује тему ратних „заслуга”. Приповједач је више наратор тог случаја, него сатиричар, јер се вредносни критериј сатире губи у приповједачевом открићу варалице. Негативни идентитет јунака је мање у функцији сатиричног „ругања”, а више у приповиједању случаја. У причама „*Тишина*” и „*Народни човек*”, с мотивом

власти, Ђуровићева сатира открива негативна својства средине и јунака. Сатиричном обликовању јунака у „негативним отрежњенима” и сазнању да је губљење власти истовремено и губљење моћи, аутор додаје искуство пословице („Неста власти – нестачасти” и закључка – „Живот је пун сујете и таштине”, с. 72). Сатиричне особине ликова („штакори”, „ласкавци”, „подрепаши”) су у функцији гротескне пројекције власти („Не, не хоћу власт, власт, власт! Хоћу да ме људи гледају како стојим на брду, а не доље у бари. Власт, власт! – викао је он својим снажним гласом и грчевито тресао рукама”, с. 74). Разарање теме власти остварено је иронијом негативних особина лика („Нека, нека, брате, нека му тамо даду да буде и председник владе, само да већ једанпут сјаше и буде даље од нас!”, с. 76) и егзистенцијалних интереса власти („председник – окупатор”). Сатири подвргнут мотив се сам открива у „Ђавољој причи”. Ђуровићев приповједач смјењује сатирични и психолошки метод у обликовању негативног јунака. Пуро Ивић је „обичан створ”, злочинац и добротинитељ. Смјењивање погледа приповједача и монолошких цјелина лика визуализује „ђавољи”, непосредован динамизам чудних појава и размишљања јунака (У мени је – као што видите – све испретурано, па зато испретурано и без реда и причам.”, с. 150). То причање „без реда” обликује и немотивисане поступке јунака и композиционо испретуран размјештај епизода. Еволуцију лика пратимо из сатиричне, а потом из психолошке перспективе, да би, на крају, приповједач оправдао испремијешаност приче и необичну двострукост лика мистичним и демонским разлозима („Ух, ух!... Марач је мутан мјесец, у њему ништа није сигурно, пун је нечистих сила и смута... Зато си ти таки, и зато је та твоја прича ђавоља прича”, с. 152). Поништавање сатиричне, па и психолошке равни овим „решеним” је усмјерило ову причу у правцу непосредоване сугестије.

Тему лицемерја, успјелије него у овој, Ђуровић је развио у причи „Кроз кључаоницу”. Предмет сатире је директор, одани следбеник свих режима („А он сваки поредак сматра својим”, с. 158), миљеник прошлих и садашњих оловљава лик Кека Прцића. Поступак сатиричне деградације лика обезвређује постојећу улогу лика. Приповједач „правда” ружну слику о јунаку негативним особинама људи („Мислим и кажем себи: људи су пуни пакости и зависти, један другом јаму копају, једни на друге блато бацају, лепим речима и љубазношћу један другог сахрањују”, с. 157). Аутор додаје и општу карактеристику „оговарања” у иронијној „одбрани” јунака. Тек када приповједач „кроз кључаоницу” угледа слике владара (аустријских, краљевских, усташких...) у „сиромашној соби”, „социјалистичке муке и скромности”, сатира се претвара у поразну слику друштвене стварности. Аутор апострофира вриједност моралних начела („сетих се како он – иако сам ја његов пријатељ – потцењује моја страдања: логоре, ћелије, ланце и батине” с. 159), али је тежиште приче у сатири лажно представљање и апсурд да откривени недо-

статак не мијења положај јунака. И када ликови са слике изговоре „Хуљо”, сарказам у одговору („Што се љутите? Кеко Прцић је све вас верно служио. Вас су потреси и бродоломи однели, а ја сам још овде... Хи-хи-хи. Није Кеко луд да потоне!, с. 161) естетски појачава неискоренивост зла. Песимизам слике свијета, у сатиричним причама, то доказују. Приче „Државни зуби” и „Човек је најлепши цвет” гротескно појачавају пародијску визију „чудног створа”, испуњеног демонским силама подаништва, лицемерја, егоизма. Иронија негативних особина постојања („А човек је – то знате – најлепши цвет којег је изнедрила васиона и даривала овој нашој вртешци – Земљи”, с. 180) помјера песимистичку реалност зла ка хуморној пројекцији зла. Тим начином је аутор дестабилизовао њен тамни, застрашујући дио („... и ја се осећам као у малом рају, иако се, дубоко у мени скривен, мој ђаво само церака и кикоће свему томе..., с. 189), због чега је Ђуровићев песимизам у сатири резонантно својство у деградацији људских недовољности.

Ђуровић ријетко налази излаз из трагичних околности лика, а када то чини, спасење лика се одвија изнутра, у тежњи јунака ка испуњењу. У причи „Манда” („Грађевина”) гротескној стварности свијета („Није тада било оваквих ђавола и вампира као данас, који су изгубили своју душу или који су се можда родили без ње”, с.), с својствима „наказности”, супротстављен је унутрашњи свијет Мандине душе, „испуњене чистотом и белом лепотом”. Душа је метафорични контраст свијету зла и изгледу старе учитељице („Ситна, сасушена, потамнела лица и изгубљених очију испод чеоне кости...”). Мотив усамљености појачан је дијалогом јунакиње с козом Белком или гласно изговореним монологом о себи („Нешто је у мени тешко. Да ми је да одлијем од тога. Али како?”). Непознавање начина одбране се огледа у приповиједању грађења куће, у трактату о свјетлости и злим људима, о савршенству и смислу стварања. Узвишена окренутост складу и хармонији је неодржива, јер је живот испуњен трагиком („За будалу је овај живот најљепши... он не види патње, не види прокопе и провалије...”, с. 132), а централно мјесто песимистичке визије постојања је у сликовитој контемплацији пролазности („Живот је дим, бјеличаст или црн, али дим”, с. 134). Смисао постојања у трајности стварања и имагинацији, у слободи маштовитог надграђивања реалности („Белка, Белка, чу ли чудо, чу ли велику лаж: велика и бијела грађевина, велики и свијетли прозори, палата, дворач, а овамо кућица, учерица, са земље кров да јој дохватиш”, с. 136). Двострука природа лика присутна је и у причи „Жена у црнини”, али је паралелни живот удовице Луце у функцији неиспољене страсти у животу с човјеком којег није вољела. Контраст скрушеног и монденског живота преплиће драмски конфликт мотива истине и лажи. Карактеризација лика је у равни нарације и драма бића остала је у равни мотива преваре.

Зависност стања јунака од теме показују приче с мотивом земље. Земља у Ђуровићевим причама је симболични спектар метафоричних

одређења – колијевка, имање, камен, „мука”, „лек”. Она има снагу лика, за њу су други ликови везани судбином, љубављу, болом, патњом. Тајна земље одређује њихов живот и у истоименој причи више је „створена за ђавола, за њихов живот, а не за људе”, с. 209). У причи „Сеоба” губљење земље и одлазак у свијет узрокује песимистичка стања („Али, кажу, они који су отишли нису били много срећни, читавог живота су боловали о неке луде чежње за овим каменом, који је вековима растао од људских мука и костију”, с. 213). Одселити се у причи „Сеоба” значи „умрети”. Ђуро Боровић у опраштању с сенима оца чује глас прекора. Социјални мотив преласка у богатије крајеве је императив за јунака у чије се груди, док одлази, усељава „село Груде”.

Нераскидива спона са земљом се у причи „Језеро” и „Стари крај” различито трансформишу. У првој је вјештачко језеро одузело љепоту ријечи, „бездана водурина” је преплавила имање, а приповједач је, уласком у видокруг лика, поистовјетио мотив земље и смисла постојања. Главни јунак Миро гледа на живот, као и Чавка у првој причи, „унутрашњим очима”, „некуд далеко за собом, у један зачаран и изгубљен живот”. Живот у граду је и „празан” и „лажан”, као што је његов син „почетак изгубљених потомака који ће лутати земљом и светом, мрачних мисли и мрачне душе, гладни и несигурни, постајући све мањи и мањи у сваком нараштају”, с. 114). Песимистичка неприлагодљивост градској средини остварена је контрастом топлих и јарких боја Липника и живота у фабрици („Није то једнако: живјети у Липнику и живјети у фабрици, где се не види ништа осим хладног гвожђа и мртвих ствари”, с. 120). Повратак у завичај је повратак земљи. Трагични епилог у функцији је поразног одвајања од земље. Ни добровољни одлазак у Америку, у прили „Стари крај”, нема оптимистички исход. Повратник чува слику напуштеног завичаја и у новим условима, анахроност питања („Кажеш: хајдука има доста?”) укршта заборављени и савремени тренутак постојања. Аутор је на страни новог, али је трагични раскорак прошлог и новог у првом плану. Ђуровићев јунак без земље губи смисао постојања. Однос земље и јунака је неравноправан. Земља има трајну вриједност, а судбине ликова су трансцедентне мотивима пролазности и песимистичком искуству. Макабристички тон у приповиједању људске несреће прожима лични бол приповједача, учесника и свједока догађаја. Ђуровићеве *Вечерње приче* носе тежину суморних егзистенција. Емоционална приврженост трагичној судбини јунака не укључује и ведрију страну постојања. Напротив, сатиричне приче продубљују горчину недовољности и трагике. Од личне, породичне, ратне угрожености животом до мрачних посрнућа морала и људскости. Трагикомично стање Ђуровићевог човјека распето је између сумрачног безизлаза и унутрашњег, недодирљивог стања љубави и добра, дубоко потиснутог страдањем и помјереним вриједностима постојања.

Lidija Tomić

PESIMISM AS A PROCEDURE
IN „EVENING TALES” BY DUŠAN ĐUROVIĆ

Summary

In the book „Evening tales” by Dušan Đurović, the main aspect of the theme „Pesimism As An Act”, is the way to create a tragic vision of the world. Capturing the motives of human futility and tragedy, the writer succeeds in altering the objective context by metaphorical and satirical means, which, on the other hand, impose the same tragedy and unfulfillment of human life. The narration of the dark and tragic situations the main characters carry rather delineates them from the very edge of existence, and, further on, develops the abyssal law of endurance. They live in pain and suffering, yet, the inner flow of the story is being realized throughout the lyric means. The correlation between the inner states of the characters and the symbolic description of the nature, indicates that Đurović’s antheic connection to the earth spreads the mystic relationship between his characters to it, imposing the clash among that existence and urban and folklore life. There, we can also find a very exquisite novelty in the pessimistic view of human imperfection which reveals the satirical projecting of moral features his characters have. The individualization of the dark side of human nature gains the kind of tragi-comic degree of the moral defeat. Distinctly and carefully chosen, those „Evening Tales” realize a pessimistic notion of the world, using various pictures to overcome the incompleteness of the existence itself.

